

*mevzu*

*sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences*

e-ISSN 2667-8772

*mevzu*, Eylül/September 2022, s. 8: 225-243

**Epiktetos Felsefesinde Mantığın Yeri**  
A The Place of Logic in the Philosophy of Epictetus

**Gülümser DURHAN**

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi  
Asst Prof. Muş Alparslan University  
g.durhan@alparslan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9639-9620

DOI: 10.56720/mevzu.1148021

**Makale Bilgisi | Article Information**

**Makale Türü / Article Type:** Araştırma Makalesi / Research Article

**Geliş Tarihi / Date Received:** 24 Temmuz / July 2022

**Kabul Tarihi / Date Accepted:** 12 Eylül / September 2022

**Yayın Tarihi / Date Published:** 15 Eylül / September 2022

**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Eylül / September 2022

**Atıf / Citation:** DURHAN, G. (2022). Epiktetos Felsefesinde Mantığın Yeri . *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (Eylül 2022): 225-243. DOI: 10.56720/mevzu.1148021

**İntihal:** Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

**Plagiarism:** This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0



## Öz

Stoacılar için mantık, zihni yanlış çıkarımlardan koruyan, diğer bütün erdemleri içine alan ve insanı erdemli kılan bir rehberdir. Dolayısıyla Stoacılar mantık öğrenmenin doğru kararlar vermek, yanlış akıl yürütmeden kaçınmak ve erdemli olmak için zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Onlar için mantık, doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneği kazandıran bir araçtır. Mantık üzerine düşüncelerini bu çalışmada ele alacak olduğumuz Epiktetos da son dönem Stoacı filozoflardandır. Ona göre evren, kendi başına iyilikle örülüdür; kötülük, bizim şeylere ilişkin yargılarımızdadır. Öyleyse, eğer şeyler üzerindeki yargılarımız doğru ise, bu yargılarımız bizi iyi, dolayısıyla da mutlu kılacaktır. Bu noktada Epiktetos için mantık, iyiyi kötüden ayırt etmenin de bir aracı olarak etik değer yüklüdür.

Epiktetos mantığı, doğru konuşmanın veya dili düzgün kullanmanın delili olarak görmektedir. Onun için mutluluk da doğaya yani akla uygun yaşam sürmektir. Doğaya uygun yaşamın sırrı, aklını kullanmak, insanın kendi bilincinin farkına varması yoluyla kendisini tanıması, elinde olan şeyler için olanca gayret göstermesi, olmayan şeyler için teslimiyettir. Zira mantıklı olan budur. Ona göre beden köle olabilir ancak düşünce özgürdür. Dolayısıyla mantık, öz farkındalığımızı geliştirme ve irademizi özgür kılma yetisi olarak görülmektedir. Bu itibarla bu çalışmanın amacı, Epiktetos felsefesinde mantığın yeri probleminde bir çözüm arayışı; mantığın neliği ve gerekliliği üzerine bir araştırmadır.

**Anahtar Kelimeler:** Epiktetos, mantık, Stoa, akıl yürütme, doğru karar verme

## Abstract

For the Stoics, logic is a guide that protects the mind from wrong inferences, contains all the virtues and makes people virtuous. Therefore, the Stoics thought that learning logic is compulsory in order to make right decisions, avoid wrong reasoning, and be virtuous. For them, logic is a tool that gives us the ability to distinguish right from wrong. Epictetus, whose thoughts on logic will be discussed in this paper, is one of the late Stoic philosophers. According to him, the universe is good; evil comes from our judgements about things. So,

if our judgements about things are true, those judgements make us good, and therefore happy. At this point, for Epictetus, logic also has ethical value as a means of distinguishing good from evil.

Epictetus sees logic as a requirement to use language properly. For him, happiness is living in accordance with nature, that is, reason. The secret of living in harmony with nature is to use your own mind, to know yourself through the awareness of your own consciousness, to strive for what you have and surrender to what you do not have. Because that's what makes reasonable. According to him, the body may be a slave, but the thought is free. Therefore, logic is seen as the ability to improve our self-awareness and emancipate our will. In this respect, the aim of this study is to investigate the nature of logic by discussing the problem of the place of logic in the philosophy of Epictetus.

**Keywords:** Epiktetos, logic, Stoa, reasoning, right decision making

## 1. Giriş

Epiktetos ismi, filozofun kendisinin gerçek ismi değildir ve gerçek isminin ne olduğu bilinmemektedir. Epiktetos kelimesi, "satın alınmış adam, esir, uşak" (Epiktetos, 1989: 9) gibi anlamlara gelmektedir. Bu nedenle kendisine köle, bağlı kişi anlamlarına gelen Epiktetos denilmektedir. Epiktetos, köleliğini öne çıkaran bir anlamı kendinde taşımaktadır. O, köle bir kadının oğludur ve uzun yıllar boyunca da köle olarak kalmıştır. Kendisine verilen köle manasında Epiktetos ismi de buradan gelmektedir. Bütün hayatı, bu kölelik durumuna göre belirlenmiştir. Bağımsızlığa ve özgürlüğe yönelik her şeyi yutan bir tutku gençliğinde onu o kadar meşgul etmiştir ki, hayatı boyunca kısıtlama korkusuna takıntılı ve salt özgürlüğü, yalnızca olumsuz yönüyle bile, neredeyse akla gelebilecek en yüksek iyilik olarak görme eğiliminde olmuştur (Epictetus, 1956: viii).

Epiktetos, Phrygiae'nin Hierapolis şehrinde doğmuştur; doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte tahmini İS. 50-130 yılları arasında yaşadığı düşünülmektedir. Nero döneminde bir köle olan filozof, köle pazarlarının rastlantıları sonucu Roma'ya sürüklenmiş ve burada kaba, hain, ahmak bir adam olan Epaphroditos tarafından satın alınmıştır (Brun, 1997: 9). Büyük bir ihtimalle Epaphroditos'in ölümü itibarıyla özgür kaldığı düşünülen Epiktetos, bir

süre Roma'da kapısı bulunmayan bir kulübede bir masadan, bir tahta sedirden ve paçavradan oluşan yataktan ibaret olan eşyası ile özgür bir şekilde yaşamını sürdürmüştür (Epiktetos, 1989: 13). İS. 89 veya 93'te Roma İmparatoru Domitianus, bütün filozofları Roma'dan sürdüğünde Yunanistan'a çekilip Epeiros'taki Nikopolis şehrine gitmiş ve burada bir okul açmıştır. Bu okulda uzun yıllar ders vermiş ancak Sokrates gibi hiçbir yazılı eser bırakmamıştır (Çapak, 2016: 30). Epiktetos'un görüşlerini ya da düşüncelerini, ders verdiği okulunda talebeliğini yapan tarihçi Flavius Arrianus'un, onun derslerinden tuttuğu notlarından ya da verdiği derslerin içeriklerini, dördü günümüze intikal etmiş olan sekiz kitapdaki yazmalarından öğrenmekteyiz (Zeller, 2008: 7).

Bu minvalde Epiktetos, öğretileri Flavius Arrian'ın yazılarından bilinen Stoacı bir düşünür; didaktik yöntemi kullanan bir öğretmen, ahlak felsefeci ve filozoftur. Epiktetos, William Abbott Oldfather'a göre Stoacı bir öğretmen olan Musonius Rufus'un öğrenciliğini yapmıştır (Epictetus 2000: vii, ix, xii). Stoacı seleflerinden farklı olarak, kültürlü, güçlü ya da zengin biri değildir; ancak kendisi ile aynı dönem Stoacı filozoflardan Seneca gibi o da bu niteliklerin kazanılması için çaba sarf etmemiştir (Epictetus, 2000: xvii). Zira Epiktetos, kişinin hayatta ihtiyaç duyacağı tek şeyin zaten doğa tarafından verildiğine inanmaktadır (Long, 2002:17). Öyle ki Epiktetos nezdinde Stoacılar için insan, doğanın efendisi değildir. İnsan, doğanın içinde aklıyla yer alan onun bir parçası konumundadır. Evren bütün parçaları birbirine bağlı canlı bir organizma gibidir. Tıpkı bir organımız çalışmadığında sağlıklı bir beden bütünlüğümüz bozulduğu gibi, eğer insan doğaya uygun hareket etmezse doğanın dengesini bozmuş olur. O nedenle insan doğa denen bütünün tamamlayıcı unsurudur. Bu durumda insan kendisini doğanın dışına çekemeyeceğine göre, o zaman onu olduğu gibi kabul etmeli ve ona uymalıdır. Eğer insan doğa ile uyum içinde yaşarsa ihtiyaç duyacağı başka bir şeyi de olmayacaktır.

Stoacılar göre doğaya uygun yaşamaktan kastedilen, kişinin kendi ruhunu düzene sokması ve doğanın logos (evrensel akıl) tarafından düzene sokulması gibi, aklın denetimi altına girmesi, iradesini aklının yönetimine vermesi gerekliliğidir. Kendi aklını logosa tabi kılmak, evrende yer edinmeye çalışan insan için akla uygun yaşamak, erdemli bir kimse olmak ve doğaya uygun yaşamak demektir (Cevizci 2017: 149). Doğaya uygun yaşamak, Tanrı'nın iradesine gönülden tabi olmaktır. İnsanın başına ne gelirse gelsin onu,

üzülüp ağlamadan, yüzünü ekşitmeden karşılaması, üzerine düşeni seve seve yerine getirmesidir (Seneca, 1999: 263). Doğaya uygun yaşamak, kendi kadelerini sevmek, arzunun, korkunun, tutkunun, umudun, açgözlülüğün, olayların ve yaşamın kölesi olmamaktır (Seneca, 1999: 110). Keza doğaya uygun yaşam sürmek, doğaya düzeni verenin Tanrı olduğunu ve yine onun iradesi ile ona dönüleceğinin bilincinde olmak demektir. Yine doğaya uygun yaşamak, insanın varlığını koruması ve devam ettirmesi, her zaman erdemli olması ve doğayla olan uyumu sağlamak için erdem ahlakı ile çatışmayacak tercihlerde bulunmasıdır (Cicero, 2013:116). Yirminci yüzyıl İngiliz mantıkçı ve filozof olan Bertrand Russell, Stoacıların erdem anlayışı ile ilgili olarak doğaya yaptıkları vurguyu, “erdem doğayla uyum içinde olan bir iradede mevcuttur” (Russell, 2004: 243) şeklinde dillendirmektedir. Dolayısıyla insan kendisini doğanın bir parçası olarak görmeli ve doğanın işleyiş biçimine ayak uydurmalıdır. Bu ayak uydurma biçimi erdem iken, doğa yasalarına ve işleyişine karşıt davranmak erdemsizliktir. İyi olan, erdemli olandır. Erdemli olmak ise mutluluktur.

Doğaya uygun yaşam süren kişi, zorluklarla baş edebilecek ve düzenli bir hayat sürecektir. Öyle ki böyle bir yaşamda bu kişi, elinde olan şeyler ile elinde olmayan şeylerin ayırımına varacak ve ona göre bir tavır sergileyecektir. Bu ayırımı öğrenen kişi, elinde olanlar için en doğru seçeneği belirleyecek ve yapabileceğinin en iyisini yapacak, elinde olmayanlar için ise kendini mutsuzluğa sürüklemeyecektir. Epiktetos'un ifadesiyle “elimizde olanların en iyisini yapmalı, diğer bütün her şeyi geldiği gibi karşılamalıyız” (Epictetus, 2014: 5). Zira insanın elinde olmayanların belirleyici unsuru Tanrı'dır. Örneğin ölüm ve acı Tanrı'dan gelen bir şeydir ve dolayısıyla insanın elinde olan bir durum değildir ve bunun için ahlanıp vahlanmanın bir manası yoktur. Onun için Epiktetos, kişinin kendi istek ve hazlarından kurtulmasını, kendi kendine sınır koyan ve kendisine sınır koyarken bu gücü yine kendinden alan, başkaları tarafından engellenebilecek bir alana girmeyen yani, iç özgürlüğe sahip olmasını (kimsenin kendisinden alamayacağı ya da müdahale edemeyeceği, sınır koyamayacağı bir şeye sahip olmak) ve akla boyun eğmesi gerektiğini öğütlemektedir. Epiktetos için her insan sadece kendisine ilişkin olanla, kendi elinde olanla, yani görüşlerine, hareketlerine, isteklerine, arzularına ya da yönelişlerine bağlı olanla ilgilenmelidir. Kendine bağlı ya da elinde olmayan

şeylere gelince, hiçbir şey onları ne durdurabilir ne de onlara engel olabilir. Bu nedenle insan onları olduğu gibi karşılamalı ve arzularına uygun düşmelerini dilememelidir (Brun, 1997: 26-27). Hiçbir iktidar insanın kendi üzerinde gerçekleştirmediği iktidar kadar mutlak değildir. O halde Epiktetos için insan, elinde olan ile olmayan ayırımına iyi varmalı, yani kontrol edebileceği, iradesine bağlı olan şeylerle kontrol edemeyeceği şeylere ilişkin olarak zihni net olmalı ve kontrol edemeyeceği ya da elinde olmayanlar için kendini sıkıntıya sokmamalı, umutsuzluğa ve üzüntüye kapılmamalıdır. Zira Tanrı insanları sadece elinde olan şeyler için sorumlu tutmaktadır: Kontrol edemeyeceği ya da iradesine bağlı olmayan; ailesinden, kardeşlerinden, ölümden, hayattan, sahip olduklarından, bedeninden vs. olmak üzere elinde olmayandan sorumlu tutmamaktadır.

Üzülüp sızlanmak, ağlamak, Tanrı'yı suçlamak, yas tutmak, hayal kırıklığı; yani kısacası mutsuzluk duygusundan kişinin kendisini kurtarmasının yolu, sürekli çabalama ile mümkündür. Bu çaba, doğaya uygun yaşamak ya da doğaya uygun davranmak, aklın uygun görmediğinden kaçınmaktır (Epiktetos, 2013: 382). Öyleyse doğaya uygun davranmak, elinde olan ve olmayan ayırımının bilincine erişmek ve aklın denetiminde eylemektir. Bu ayrımla birlikte kişi, kendi rasyonel yetisinin farkına varacaktır. Bu yeti sayesinde kişi, doğa düzeni içindeki kendi yerini belirleyerek kendisini eğitebilecek ve kendini gerçekleştirecektir. Bu davranış erdeme yönelen her insandan beklenen bir tavırdır. Başka bir ifadeyle kendini tanımak ve gerçekleştirmek isteyen her birey, bu isteğini gerçekleştirmede doğayı kendine model olarak almalıdır. Öyle ki o, doğayı gözlemlemeli, öğretisini doğadan almalıdır. Zira ancak bu şekilde erdemli insan olma yüceliğine erişebilir. İşte mantık, doğaya uygun hareket etmek suretiyle erdemli bir insan olmanın temel gerekliliğidir. Aristoteles için mantık, bilimler için giriş kapısı olduğu gibi Epiktetos için de kişinin kendini tanımasının, doğaya uygun hareket etmesinin ve erdemli bir birey olmasının aracıdır.

## 2. Epiktetos ve Mantık

İnsan, görünüşleri ya da izlenimleri rasyonel bir şekilde, yani doğayla kusursuz bir uyum içinde, kullanma yetisine sahip bir canlıdır. Nitekim insanın ayırt edici özelliği, düşünebilmek, yani görünüşleri kullanabilme yetisidir

(Epiktetos, 2013: 239). Birine mektup yazacağımız zaman dilbilim, hangi sözcükleri kullanıp kullanmayacağımızı bildirir ancak, o kişiye mektup yazmak gerekip gerekmediğini bildirmez. Aynı şekilde müzik de hangi sesin kullanılıp kullanılmayacağını verir ancak, hem şarkı söyleyip hem kopuz çalmayı ya da her ikisini de yapıp yapmamayı bildirmez. Dolayısıyla neyi yapıp neyi yapmamız gerektiğini bildiren, düşünebilme yeteneğidir. Zira sahip olduğumuz tüm yetenekler içinde yalnızca düşünebilme yeteneği, ne olduğunu, neler yapılabileceğini bilir, kendini sınavabilir ya da kendini ve diğer her şeyi değerlendirebilir. Öyle ki altın bize güzel olduğunu söylemez. Altının güzel olduğunu söyleyen düşünme yeteneğidir. Şu hâlde düşünme yetisi, görünüşleri kullanma yetisidir. Bu; müzik, dilbilim ve bütün öteki sanatları değerlendirerek kullanımlarını düzenleyen ve bunların nasıl kullanılacaklarını öğreten tek yetidir. Bu yeti, Tanrı'nın bize bahsetmiş olduğu yeteneklerin en üstünü ve en değerlisidir ve görünüşleri doğru şekilde kullanabilme yeteneğidir. Keza bu yetenek, hükmümüz altında bulunan (elimizde olan) tek yetenektir ve diğerlerinden hiçbirisi elimizde olmayanlardır, yani onlar hükmümüz altında yer almamaktadır (Epiktetos, 2013: 15-16). Bu yetiyi içine alan veya düşünme yetisini sevk ve idare eden, nasıl düşünmek gerektiğinin kural ve kaidelerini ihtiva eden bilim ise mantıktır. "Mantık, doğru düşünmeyi öğreten ve hakikati bulma kurallarını ortaya koyan bilimdir" (Cevdet, 1998: 9). Eş deyişle o, "hakikate sevk eden zihin işlemlerinin bilimidir" (Öner 1998: 15). Bu bilim insana, zihninde var olan bilgilerden elde edilecek yeni bilgilere geçme faaliyetini ve bu bilgilerin özelliklerini, bilgilerin geçiş işlemlerini düzgün ve doğru olarak yapmasını sağlamaktadır (İbn Sina, 2011: 2). Başka bir ifadeyle bilinenenden bilinmeyene ulaşmaya yarayan bu bilim, amacı bakımından "düşünce, kendisine uyulduğunda zihni yanıştan koruyan bir âlet ilmidir" (Bingöl, 1993: 17). Bu bakımdan mantık, doğru akıl yürütmeyi yanlış akıl yürütmeden ayırt eden, zihni hataya düşmekten koruyan, doğruya erişebilmeyi sağlayan disiplin, akıl yürütme bilimi ve doğru düşünme sanatıdır.

Epiktetos'a göre zihni yanıştan korumak, doğa ile uyum içinde olmayı gerektirmektedir. Eğer doğa ile uyum içinde olunursa, yanlışla sapmama konusunda kişi kendini güvene almış demektir (Bonforte, 1955: 40). Öyleyse insanın mantığını kullanabilmesi, doğayla uyum içinde olması ve düşünebilme ayırt edici özelliği sayesinde görünüşleri kullanabilme yetisini doğru yöne

sevk etmesidir. Bu durumda Epiktetos için mantık, rasyonel ve akla uygun düşünmektir ve bu düşünmek, doğayla uyum içinde olmakla birlikte görüşleri doğru bir şekilde kullanmaktır.

Epiktetos'a göre mantık, elimizde olan (hükümümüz altında olan) ve elimizde olmayan (hükümümüz altında bulunmayan) şeyleri ayırt etme, irademiz dışında gerçekleşen olay ya da durumlara karşı soğukkanlı olma, irademizden kaynaklanan durumları ise doğaya uygun şekilde kullanmadır. Söz gelimi zar oynarken hem rakipler hem zarlar aynıdır; ancak kaç geleceği kestirilemez. Bu oyunda önemli olan kaç gelirse gelsin gelen sayıyı ustalıkla ve dikkatlice değerlendirmektir. Bunun gibi, dış dünyadaki şeyler bizim elimizde değildir, ancak irademiz bizim elimizdedir, yani hükümümüz altındadır. Dolayısıyla iyi ve kötüyü hükümümüz altında ya da elimizde olan şeylerde aramalıyız, elimizde olmayan şeyler için ise ne iyi ne de kötü vardır (Epiktetos, 2013: 137). Öyleyse elimizde olan şeyleri iyice ölçüp biçmeli, doğru değerlendirmeliyiz, sonrası için karşımıza geleni soğukkanlı karşılamalıyız. Örneğin geminin tayfasını, denizin durumunu, kaptanı, günü ve saati belirleyebiliriz; tüm bunlar bizim irademize bağlıdır. Sonrasında bir fırtına koparsa yapmamız gereken, bizim olanı korumaktır, gerisi kaptanın görevidir. Eğer gemi batarsa yapmamız gereken çılgınlık atmadan, korkuya kapılmadan, Tanrı'yı suçlamadan, zaten bir gün öleceğimizi bilerek, ölümsüz bir varlık olmadığımızın farkına vararak, nasıl veya ne şekilde öleceğimizin bir önemi olmadığını bilerek sıramız geldiğinde hazır olmaktır (Epiktetos, 2013: 138). Burada kişiye düşen Tanrı'nın yazgısını kabul etmektir. Kişinin bu durumda yapabileceği sadece budur. Dolayısıyla burada mantıklı düşünen birinin yapması gereken, iradesi altında olan şeyleri iyi değerlendirmek, doğru seçmek ve ölüm gibi iradesine bağlı olmayan durumlar karşısında sabır ve teslimiyet göstermektir. Bilge ve iyi kişinin görevi budur.

Bilge ve iyi kişi olmak;

a) İstediklerini elde etmeye ve sakındıklarından korunabilmeye yönelik olarak bir şeyden hoşlanma ya da bir şeyden hoşlanmama,

b) İhtiyatlı, akla ve ölçüye uygun davranmaya yönelik olarak bir şeye yönelme ya da bir şeyden iğrenme,



c) Yargılarda aldanma ya da düşüncesizlikten arınmak ve kabullere varma (rıza durumu) dır (Epiktetos, 2013: 243).

Bu çerçevede bu üç maddeye bağlı olarak Epiktetos'a göre kendimize karşı yükümlülüklerimiz vardır:

1- Duygularımızı eğitmek;

2- İhtiyatlı, akla ve ölçüye uygun davranmamızı sağlayan yanımızın eğitimi;

3- Hükümlerimizdeki aldanma ve düşüncesizliklerden arınmamızı sağlayan aklımızın eğitimi ile ilgili yükümlülüktür.

Mantığın insan yaşamındaki rolü konusunda Epiktetos'un en önemli tartışması, bilge ve iyi olmayı hedefleyen bir kişinin yapması gereken alıştırmalar/egzersiz ile ya da bilge ve iyi olmak için yapmakla yükümlü bulunduğu uygulamalar ile onun bilinen bu üç alan ayrımı birbiriyle yakından bağlantılıdır. Bu üç alanda bir uygulama yapılırsa, bunlara karşılık gelen üç iyi sonuç elde edilecektir:

(1) Arzular ve hoşlanılmayanlar alanında yapılan egzersiz, kişinin elde edemeyeceği şeyleri arzulamaması ya da kaçınılmaz olan şeylerden hoşlanmama sonucunu doğuracaktır. Böylece kişi hayal kırıklığına uğramış arzular dan ve hoşlanmadıklarından kaynaklanan tutkular dan kaçınır.

(2) Dürtü ve iğrenme alanındaki egzersiz, kişinin dürtü ve tiksinti tarafından yönlendirilen eylemlerinin ahlaki açıdan uygun olmasını sağlayacaktır ve son olarak;

(3) rıza alanındaki uygulama, kişinin doğru olana rıza göstermesini, ancak yanlış veya belirsiz olandan rızasını geri çekmesini sağlayacaktır. Bu rıza alanındaki egzersiz ise, mantıksal egzersizdir (Crivelli, 2007: 21).

Bu üç egzersiz alanı Epiktetos tarafından önem derecelerine göre sıralanmaktadır. Aslında, verildikleri sıra azalan bir önem sırasıdır: En önemli alan, (1) arzu ve hoşlanmadaki egzersiz alanıdır; ikinci önemde alan, (2) dürtü ve itmede egzersiz alanıdır; üçüncü ve sonuncusu, (3) anlaşmaya varma ya da onay alanı olan alanıdır. Özellikle, üçüncü alan kapsamına giren alıştırmalar, yani mantık egzersizi, yalnızca önceki iki alan uğruna gerçekleştirilmelidir

(Crivelli, 2007: 21-22). Zira nasıl ki bir şeyin ne kadar olduğunu terazi belirlerse, bir şeyin doğru mu yanlış mı, iyi mi kötü mü olduğunu da mantık belirlemektedir. Başka bir ifadeyle tartıya vurmaksızın kesin ağırlık bilinemezse, mantık ölçüsüne vurmaksızın da hakikat bilinemez. O nedenle Epiktetos için mantık, birinci ve ikinci alanın sağlamlığını ortaya koyan araçtır.

Bilge ve iyi bir kimsenin sahip olduğu en önemli özelliği düşünebilme yetisidir. Nasıl ki hekimlerin görevi bedeni iyi etmek; spor eğitmeninin işi antrenman ve egzersizlerde kişi ya da grupları yönlendirmek ise; bilge ve iyi kimsenin görevi de görünüşleri doğaya uygun bir şekilde kullanmak, doğruyu bilerek yanlıştan uzak durmak, doğru ve yanlışlığı belirsiz olan şeylerde hemen karar vermekten kaçınmak, iyiye yönelmek ve kötüden uzak durmaktır (Epiktetos, 2013: 246). Öyleyse mantık, hem müstakil bir bilim yahut diğer bilimlerde kullanılan bir âlet/araç hem de mantıklı düşünme tarzıdır ki bu yönüyle o, önceki iki alanın yeter-şartı olmaktadır. Söz gelimi Jackson P. Hershbell'in ifadesi ile mantık, Stoacı etiği ve fiziği anlamak için bir ön şarttır (Hershbell, 1993: 143). O nedenle bir alet ilmidir ama kendi başına bir varlığa sahip olması ile de müstakil bir bilimdir. Bu durumda Epiktetos felsefesinin de, Stoacı gelenekten sapmaksızın etik, fizik ve mantık olmak üzere üç bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Şu halde Epiktetos için bilge ve iyi kişinin yükümlü olduğu egzersizlerden ilki etik, ikincisi fizik ve üçüncüsü de mantıktır.

Epiktetos'a göre mantık, akıl yürütmeye ve doğru ile yanlış argümanlar arasında ayırım yapmaya hizmet etmektedir. Ayrıca mantığın görevi, yargıda kesinlik ve geçerli bir akıl yürütme için kanıt sağlamaktır. Ancak tüm bunlarla birlikte mantık, pratik sonuçlara tabidir. Felsefenin ilk ve en gerekli bölümü, kuralların uygulanmasından bahseden bölümdür. Örneğin bu kısım, "insan yalan söylememelidir" gibi doktrinin uygulanması ile ilgilidir. İkincisi bunun nedenlerini gösteren kısımdır. Örneğin bu bölüm, "insan neden yalan söylememeli" doktrini ile ilgilidir. Üçüncü ve son bölüm ise, bu nedenlerin delillerini belirlemek ve incelemektir. Mantık kısmı, işte bu nedenleri bulan, nedenin ne olduğunu ve verilen bir nedenin doğru olduğunu gösteren bölümdür. Bu son kısım gereklidir, ancak yalnızca birinci tarafından gerekli kılınan ikinci kısım için gereklidir (Heinrich, 1838: 200-201). Başka bir ifadeyle Epiktetos için mantık, nedenlerin delillerini vererek, bir nedenin ne olduğunu ve onun ger-

çekliğini ve kesinliğini gösteren bölümdür diyerek mantık için “delil, netice, tezat, tenakuz, hakikat, butlan gibi muhtelif tabirleri tarif ve izah eder” (Epiktetos, 1989: 46). Dolayısıyla delil ve ispat ilmi olarak mantık, felsefenin bir bölümüdür ve nedenlerle ilgili bölüm için gerekli ise de bu nedenlerle ilgili bölümün varlığı ilk bölümün varlığına bağlıdır. Bu durumda mantık son bölümde yer alsa da bu üç bölümü de sarmalayan bir alandır.

Aristoteles'ten sonra mantığa en büyük katkısı Stoacılar yapmışlardır. Tıpkı Aristoteles gibi mantığı bir araç olarak gören bu gelenek, mantığı, "rasyonel söylemin bilimi" olarak tanımlamıştır. Mantığı retorik ve diyalektik olmak üzere ikiye bölen Stoacılar, diyalektik konusunda Aristoteles'ten farklılaşmış Platon'a yönelirken, onu şeylerin gerçek doğasını konu alan kanıtlayıcı bir bilim olarak ele almışlardır. Diyalektiğin karşısına, dil ve akıl yürütmenin iki temel görünümü ve pratik bir disiplin olarak retorisi koymuşlardır (Cevizci, 2017: 146). Stoacıların geneline yayılan bu anlayışın özelinde Epiktetos, mantık anlayışında teorik olan ile pratik olanı birleştirmeye çalışmıştır.

Epiktetos her felsefenin eylemde kendini gerçekleştirme gerektiğini savunmaktadır. Ona göre koyunların sütlerinin ve yünlerinin kalitesi, yemlerini düzgün bir şekilde sindirdiklerini gösterdiği gibi, filozof da biliminin ilkelerini iyi sindirdiğini çalışmalarıyla (pratikte) göstermektedir. Bu düşünceyle Epiktetos, mantığın Platon, Aristoteles ve Stoacılar tarafından ele alındığı bilimsel kültüre çok az değer vermektedir. O mantığı, halkın gelişmesine uygulamadıkları ve okulda öğrenilen salt bir bilim olması dolayısıyla, zamanının mantıkçılarına itiraz etmektedir. Filozof, zamanın mantıkçılarından her birini mantık kurallarının uygulanmasına götürecek Sokrates örneğini taklit etmelerini önermektedir (Heinrich, 1838: 202). Burada Epiktetos'un Sokrates örneğinden kastı: Sokrates'e göre felsefe, teorik ve pratik tarzda bir bütündür. Hakkı savunup haksızlık yapmak ne kadar tutarsızlıksa, hakkı eylemlerinde gerçekleştirip düşüncesinde gerekçelendiremeyen de o kadar tutarsızdır. Başka bir ifadeyle eylemleriyle düşüncesi birbiri ile uymayan kişiyi Sokrates, erdemli bir kimse olarak görmemektedir. Tıpkı bunun gibi, Epiktetos da pratiğe dökülemeyen, sırf teoride koyulan kurallar olarak duran bir mantığı, işlevini gerçekleştirilemeyen bir felsefe olarak addetmektedir.

Bir felsefenin kendini gerçekleştirme, Epiktetos'un nazarında, söylediklerini/düşündüklerini pratiğe dök ilkesinin uygulanmasına bağlıdır. Bu noktada Epiktetos, düşüncesini eylemde gerçekleştirmeyen bir kişiyi, yemini sindiremediği için verimsiz süt ve yün veren bir koyuna benzetmektedir (Epiktetos, 1989: 43). O halde mantık işlevini, teorik mantık kurallarının pratik düzlemde ortaya konması/uygulanması ile tam olarak gerçekleştirebilir. Aksi durum, ateşin yakıcılığını bilmene rağmen elini ateşe koymak gibidir. Başka bir ifadeyle yemi yiyip sindiremediği için süt vermeyen koyunda olduğu gibi, eğer kişinin düşüncesi ile eylemi farklı ise o, akli var ama aklının idrakine varamadığı için kullanamayan, bildiğini sindiremeyen ve mantıksızca hareket eden bir kişi demektir. Adalet teorilerini bilmekle adaletli olunmaz ya da erdemi bilmek erdemli biri olduğu anlamına gelmez. Başka şekilde haksızlık yapmamak da o kişinin hakkı bildiğini göstermez. Pratikte nasıl adil davranıldığı, nasıl erdemli olduğu gösterilmeyorsa, davranışlarda bu ifa edilmeyorsa söylem ile eylem uyuşmuyor demektir. Halbuki mantığını kullanan biri için, bilme ve uygulamanın bir bütün olması gerekmektedir. Dolayısıyla Epiktetos için mantık, düşünceler ile eylemler arasında tutarsızlık bulunmaması şeklinde etik değer yüklüdür.

Düşünceleri ile eylemleri arasında tutarsızlık bulunan veya sözleri ile yapıp etmeleri birbirine uymayan insanlara yönelik eleştirilerini Epiktetos şu sözlerle dile getirmektedir:

"Güzel vecizeler yazarız. Fakat bu vecizeler bize işlemiş midir ve onları tatbik ediyor muyuz? Lakedaimon'lulara söylenen şey yani kendi yurtlarından aslan, Ephesos'ta ise maymun olduklarını söyleyen darbimesel, biz filozofların çoğumuza uygun düşmez mi? Hususi sohbetimizde aslan ve halk arasında ise maymunuz" (Epiktetos, 1989: 129).

Görülüyor ki Epiktetos'a göre bilmek, bilge ve iyi olmak için yeterli değildir. Bildiğini yaşamına uygulamayan, yaptıkları ile söyledikleri birbiri ile uyumsuz olan insanın sergilediği davranış ne erdemli ne de mantıklıdır. Dolayısıyla dili ile davranışı tutarlı olmak, iyi ve bilge insanın en temel özelliğidir. Nihayetinde öyle eylenmeli ki eylemin sonucu hem ahlaki hem mantıklı bir netice olmalıdır.

Bu eyleme örnek olarak; Epiktetos, bir hakimle geçen diyalogunda hâkime, eşi ve çocuklarının olup olmadığını sormaktadır. Hâkim eşi ve çocuklarının olduğunu söyleyince Epiktetos, bununla ilgili olarak kendisini nasıl hissettiğini öğrenmek istemektedir. Hâkimin bu soruya perişan durumda olduğu yanıtını alınca şaşırarak Epiktetos, "nasıl olur?" insanlar mutsuz ya da perişan olmak için değil mutlu olmak kendini iyi hissetmek için evlenir ve çocuk sahibi olurlar diyerek şaşkınlığı ortaya koyar. Bunun üzerine hâkim, kendisinin çocukları konusunda oldukça endişe duyduğundan bahseder. Mesela geçen gün küçük kızının hastalandığını, çok şiddetli acı çektiğini, onun bu acısını görmeye katlanamayıp evden ayrıldığını ve onun iyi olduğunu öğreninceye kadar da eve dönmediğini anlatır. Bu durum karşısında Epiktetos kendisinin yaptığı doğru bir davranış olup olmadığını sorgulayınca hâkim, doğal davrandığını dile getirir. Bunun üzerine Epiktetos ondan, yaptığı doğal bir davranış olduğuna kendisini ikna etmesini ister ve kendisi de onu doğaya uygun yapılan her şeyin doğru olduğuna ikna edeceğini belirtir. Hâkim Epiktetos'a, hangi baba olsa böyle davranırdı, bu doğal bir şey ama bunun doğru olduğu noktasında bir kanıt sunamam, ancak sen nasıl doğaya uygun davranışın doğru olduğunu kanıtlayacaksın diye sorar. Bunu Epiktetos şu şekilde açıklar: Siyah ve beyazı birbirinden ayırt etmek için görme; sıcak soğuk, sert, yumuşak için de dokunma kriterine başvururuz. İyinin ve doğrunun kriteri ise doğaya uygunluktur. Buradaki meselede ailene saygı duymak, iyi ve doğaya uygundur. Aile sevgisi doğal ve iyi iken, mantığa uygun olanın kötü olması da mümkün değildir. Zira mantığa uygun olan şey sevgi ile çelişmez. Eğer çelişseydi biri doğaya uygunken diğeri doğaya uygun olmazdı. Bu durumda hem sevgi dolu hem mantığa uygun olan davranış, iyi ve doğru olanıdır. Öyleyse hasta çocuğunu bırakıp gitmek mantıklı değildir. Peki, sevgiye uygun mu? Çocuğunu sevdiğin için evden gittiğini söylüyorsun. Annesi çocuğu sevmiyor mu, hasta bakıcı onu sevmiyor mu ya da öğretmeni sevmiyor mu? O zaman onlar da çocuğu bırakıp gitse olur mu? Olmaz diyorsun. O halde senin sevgi yüzünden kendine hak gördüklerini, en az senin kadar seven kişilere hak görmemek mantıksız ve adaletsizliktir diyen Epiktetos: Farklı bir bakış açısıyla, sen hasta olsaydın, eşinin ve çocuklarının seni bırakıp gitmesini ister miydin? Ki istemez idiyse bu yaptığın davranış sevgi ile çelişen bir davranıştır (Epiktetos, 2020: 49-51) diyerek duruma daha da açıklık kazandırır. Bu konuşmadan anlıyoruz ki eğer akıl ve etik bir aradaysa o şey iyi ve

doğrudur. Mantık ve etik birbiriyle çelişmez; eğer yapılan bir davranış etiğe uymuyorsa o şey mantıklı da değildir ya da tersi şekilde, mantığa uymuyorsa etik de değildir. Dolayısıyla Epiktetos, mantıkla etiği birbiriyle bağlantılı, uyumlu, çelişmez alanlar olarak almakta ve yapıp etmelerimizi bu kriterlere göre değerlendirmektedir. Böylece o, teorik ile pratiğin bir birleşimini kurmaktadır. Bu durumda mantık, etik değer yüklü olması ile pratiğin sağduyulu hali olmaktadır.

Epistemolojik olarak tanımladığımızda Epiktetos için mantık, hakikati bulma ve tanıma, yanlış ortadan kaldırma sanatıdır (Laertios, 2013: 314; Epiktetos, 2013: 40, 72). Onun için mantık eğitimi, iyi ve mutlu bir yaşam için zorunludur. Öyle ki mantık bilmeden varlıkla ilgili hakikatler elde edilemez (Epiktetos, 2013: 73). Ayrıca mantığın temel bölümlerinden biri olan diyalektik metot olmadan da sağlam bir usamlama yapılamaz. Zira doğruyu yanlıştan ayırt etme, inandırıcı sözle inandırıcı olmayan sözün incelenmesi diyalektik sayesinde mümkündür (Epiktetos, 2013: 40, 246). Keza diyalektik olmadan yerinde soru sormak ve cevaplamak da imkânsızdır. Stoacılar mantığın bu işlevi nedeniyle felsefeyi fizik, ahlak ve mantık olmak üzere üçe ayırmışlardır. Bu ayrıma da bir tarla metaforu ile açıklık kazandırmışlardır. Bu bölümlerden fiziği bir ağaca, ahlakı tarlaya ve mantığı da bu tarlanın etrafını çevreleyen çite benzetmişlerdir. Benzer şekilde stoa felsefesine göre, vücudun korunması, vücut bütünlüğünün ve düzenin sağlanmasında iskelet sisteminin işlevi ne ise, kişiyi yaşamda mutlu edecek ahlaki yaşantının sağlanmasında ve korunmasında mantığın görevi odur (Laertios, 2013: 329). Dolayısıyla Stoacı filozoflar için mantık, mutluluğun temeli ve erdemli bir yaşamdır. Gerek ahlak ve gerekse fizik alanındaki her durum ancak mantık sayesinde kavranabilir. Ne varlığın gerçekliği ne de insanın erdemi mantık bilmeden olanaksızdır. Bu nedenle mantık, etik ve fizik bilgisinin ön koşulu olmaktadır.

Özellikle burada vurgulanması gereken şey, sadece doğru bir şekilde test edilmiş olanı kabul etme yeteneğinin; mantık çalışması yoluyla kazanılan bir yeteneğin, diğer iki alanı ilgilendiren konularda kesinlik sağlaması gerektiğidir. Bilhassa, mantığın itiraz edilememe anlamında kesinlik sağlaması gerekmektedir: Bilge adamın hâlihazırda sahip olduğu ilk iki alana ilişkin inançların doğru olduğu göz önüne alındığında, yeni temsilleri test etme yeteneği, bilge adamın yanlış olan bu yeni temsilleri fark etmesine ve bu nedenle onları

reddetmesine izin verecektir. Böylece o hâlihazırda sahip olduğu doğru inançlardan vazgeçmeyecektir. Elbette, bilge adam doğru olan yeni bir temsile rıza gösterir ya da onay verirse, zaten sahip olduğu ilk iki alanla ilgili doğru inançlardan vazgeçmek için hiçbir nedeni olmayacaktır, çünkü bir doğru, bir doğruluyla çelişmez (Crivelli, 2007: 22) ya da doğru, doğruluğu ötelemez. Burada anlatılmak istenen şu şekilde yorumlayabiliriz: Mantık, bilinenden (hâlihazırda sahip olunandan) bilinmeyene ulaşmadır. Bilinen ise doğa/fizik ve etik alanında sahip olunan inançlardır. Bu inançları doğru olarak ele alırsak, bu inançlar yolu ile elde edilen yeni bilgi eğer yanlış ise mantık yolu ile kişi bu bilinmeyen şeyin yanlışlığını fark edecek ve yanlışla düşmeyecektir; eğer bu yeni bilgi doğru ise, kişi buna rıza gösterecek ve yeni bilgi doğru diye, doğru doğru ile çelişmeyeceğinden, hâlihazırda sahip olduğu bilgilerden de vazgeçmeyecektir.<sup>1</sup> Bu durumda mantık, diğer iki alanın bilgisini güvenli kılan bir yapı olacaktır. Nitekim bilginin güvenilirliği sağlamlığında ya da kesinliğindedir. O halde mantık, diğer iki alanın sağlam bilgi ortaya koymasının sağlayıcı unsurudur.

Stoacı filozoflar mantığı öğrenim bakımından ilk sıraya koymaktadırlar. Zira mantık, her şeyi inceleyen ve mükemmelleştiren bir yetimimizdir. Nasıl ki mısırı ölçmek için öncelikle bir ölçü standardı belirleniyorsa; bir ağırlık ve hacim standardı belirlemeden herhangi bir şey ölçülüp tartılamıyorsa, mantık olmadan da şeyleri birbirinden ayırma, ölçme, tartma, inceleme işlemi gerçekleştirilemez; doğru ile yanlışın ölçütü belirlenemez. O nedenle diğer şeyleri öğrenmeyi sağlayan ölçüt olan mantığı tam anlamıyla kavramadan ve incelemeyen başka herhangi bir şey tam manasıyla kavranamaz ve incelenemez. Ne var ki ölçü kabı tahtadan ibaret olduğu için meyve vermez. Aynı şekilde mantığın da meyve vermesini beklemeyiz ancak, mantığın şeyleri birbirinden ayırt etmeyi sağlaması, şeyleri inceleme, ölçme, tartma gücüne sahip olması meyve olarak kafidir (Epiktetos, 2020: 64-65). Bu durumda Epiktetos'a göre mantığı

<sup>1</sup> Burada bahsi geçen doğruluk, düşüncelerin birbiri ile uyumlu olması veya çelişmemesi manasında mantıksal ya da biçimsel (formel) doğruluktur. Söz gelimi her insan hata yapabilir inancından yola çıkarak elde edilen Ayşe de insan, o halde o da hata yapabilir akıl yürütmesinde, insanın hata yapabilen bir varlık olması doğrusu ile Ayşe'nin hata yapabilen bir varlık olması doğrusu birbirini ötelemez veya birbiri ile çelişmez. Bunun yanı sıra bir de düşüncenin gerçekte uyuşması olarak içeriksel doğruluk vardır ki bu doğruluk türünde, yeni bilgi önceki bilgiyi çürütebilir.

savunurken, mantığın diğer her şeyi ayırt etme ve inceleme gücüne sahip olduğuna ve ifade edildiği gibi onları ölçüp tarttığını söylemek yeterlidir (Epiktetos, 1956: 117). Epiktetos, mantığın kendi başına bir değeri olmadığını, ancak etik ihtiyaçlara hizmet etmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. O halde mantığın rolü, dünyanın işleyişini ve onun içindeki yerimizi anlamamıza yardımcı olmaktır: Bu da dikkatli gözlemlerden güvenilir çıkarımlar yapma becerisini icap ettirmektedir (Inwood, 1998: 4). O halde doğayı tanıyabilmek için iyi muhakeme etmek gerekmektedir (Epiktetos, 1999: 57). Zira iyi muhakeme etmenin amacı, doğru önermeler üretmek ve yanlışları ortadan kaldırmaktır. Başka bir ifadeyle doğru karar vermenin ve bu kararları uygulamanın yolu iyi muhakeme etmekten veya görünüşleri iyi tahlil etmekten ve dolayısıyla mantıklı düşünmekten geçmektedir.

Gelinen bu noktada Epiktetos'a göre insan, bütün kararlarını uygulamalıdır; yalnızca doğru, ölçülü, makul, akla yatkın, basiretle ve hakkaniyetle alınan kararları yerine getirmelidir (Epiktetos, 1989: 15). Dolayısıyla Epiktetos için mantıklı olarak alınmamış, üzerine derinliğine düşünülmemiş ya da iyi muhakeme edilmemiş kararları uygulamanın hata olduğu görülmektedir. Zira ona göre hata yapmaktan alıkoyacak ve "her şeyi yoluna koyacak olan akıl" (Epiktetos, 1989: 63) dır, mantıktır. Öyle ki insan akla sahip fani bir hayvandır ve ancak akıl sahibi olması dolayısıyla hayvanlardan ayrılmaktadır. Mantıklı kararlar almadığı ya da akla, mantığa uygun olarak hareket etmediği vakit, insan ortadan kaybolur ve hayvan ortaya çıkar (Epiktetos, 1989: 82). Düşünüp taşınmaksızın, kararlarını basiretle ve hakkaniyetle vermeksizin insan, akıldan uzaklaşmakta ve akılsız hareket etmektedir. Böylece artık hayvan ile aynı konumda yer almakta, hayvandan bir farkı kalmamaktadır. Sonuç itibarıyla Epiktetos için mantık, insanın insan olmasının sağlayıcı unsurudur.

### Sonuç

Epiktetos şeyleri, hükmümüz altında olanlar ve hükmümüz altında olmayanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. İradenin alanında bulunanlar hükmümüz altında iken, iradenin alanı dışında bulunanlar hükmümüz altında değildir. Burada bize düşen, hükmümüz altında olanlar için elimizden gelenin en iyisini yapmak, hükmümüz altında bulunmayanları ise doğalarına uygun şekilde kullanmaktır. Hükmümüz altında bulunmayanların belirleyicisi Tan-



rı'dır. Söz gelimi ölüm ve acı Tanrı'dan gelen bir şeydir ve dolayısıyla hükmümüz altında değildir ve bunun için yapabileceğimiz bir şey yoktur. Ne var ki bunlardan kaynaklanan korku ve endişe hükmümüz altındadır, bizim elimizde olan bir şeydir ve bu nedenle engellenebilir veya kontrol altında tutulabilir. Endişe, korku, utanma vs. gibi eylemleri kişinin kendisinden başka hiç kimse kontrol altında tutamaz. Dolayısıyla Tanrı bu gibi şeyler noktasında kararı bizim irademize bırakmıştır. Bizim irademize bırakılanlar hükmümüz altında olan şeylerdir. Hükmümüz altında olmayan şeyler için Tanrı'nın iradesi geçerlidir.

Doğaya uygun yaşamdan maksat, esasında Tanrı'nın iradesine olan teslimiyettir. Başka bir ifadeyle doğaya uyum, Tanrı'nın doğasıdır ki bu doğa da bilge ve iyi olmaktır. Burada kişiye düşen görev, Tanrı'nın doğasına ve iradesine uygun şekilde hayat sürmek ve Tanrı'nın yazgısını kabul edip isyan etmemektir ki mantıklı olan budur. Zira Epiktetos için bilge ve iyi olmanın anahtarı kişinin kendi mantık yetisidir. Bilge ve iyi bir kişinin görevi, görünüşleri doğaya uygun olarak kullanmak, doğruyu kabul edip yanlıştan uzaklaşmaktır. Doğaya uygun olarak yaşamayı ve kendi hükmü altında olanları bilmeyi sağlayacak yeti mantıktır. Tanrı insanları ve hayvanları görünüşleri görme noktasında eşit yaratmıştır. Ne var ki bu görünüşler üzerine düşünmesi ve onları anlamlandırması sayesinde insan, hayvanlardan ayrılmakta ve üstün olmaktadır. İşte insana bu düşünme ve anlamlandırma işlemini yaptıran şey mantıktır ki bu işlem doğaya uygun şekilde yapılmaktadır. O halde mantık, insanın doğayla uygun hareket etmesinin aracıdır; hakikate erişmek, yanlışları ötelemek ve belirsiz durumlarda hemen karar vermemek olarak görünüşler üzerinde muhakemede bulunmaktır.

İnsan muhakeme ile elde edilecek sonucu bilmeli ve kabul etmelidir. Söz gelimi bütün insanların eşit olduğunu kabul ediyor ve kölenin de bir insan olduğunu biliyor isek, onun köle olmasına veya köleliğe karşı çıkmak gerekmektedir. Zira insanların eşitliğini savunup köleliğin varoluşunu ahlaki olarak onaylıyorsak bu düşüncelerimiz ile eylemimizin uyumadığını ya da tutarlı olmadığını göstermektedir. Nitekim bu şekilde kurulacak bir muhakeme sağlıklı olmayacağı gibi eylemlerimiz de ahlaki olmayacaktır. Zira tutarlı ve uyumlu davranmıyorsak ne iyi yapıyoruz ne de doğru bilgi elde ediyoruz demektir. O halde sağlam olmayan bir muhakeme, görünüşlerin doğru kulla-

nılmadığının ve doğaya uygun hareket edilmediğinin göstergesidir. Dolayısıyla Epiktetos'un anlayışında esasında etik, fizik, mantık iç içedir. Bunlardan bir alan için uygun olan diğer alan için tutarsızlık taşıyorsa ortaya çıkan sonuç, sağlam bir bilgi olmayacaktır. Bilgiyi elde etmek mutluluğa götüreceğine göre, bu alanların birlikte tutarlı olmaması psikolojik olarak da çöküntüyü beraberinde getirecektir. Bu nedenle Epiktetos'un kurduğu yapı bütünsel, biri diğerinden ağır basmayan adaletle yoğrulmuş, her biri diğerinin varoluşunu gerektiren eylemsel birlikteliktir. Nihai olarak, felsefeyi Stoacıların, fizik, etik ve mantık olarak ayırmasını da göz önünde bulundurarak Epiktetos'un ortaya koyduğu yapı, genel manada bilgelik arayışı olan felsefesinin ta kendisidir. Dolayısıyla Epiktetos'ta mantık, felsefenin ayrılmaz bir parçasıdır.

### Kaynakça

Bingöl, Abdulkuddûs (1993). *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Bonforte, J. (1955). *The Philosophy Of Epictetus*. New York, NY: Philosophical Library, Inc.

Brun, J. (1997). *Stoa Felsefesi*. (M. Atıcı, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cevdet, A. (1998). *Miyar-ı Sedad (Klasik Mantık)*. Ankara: Fecr Yayınevi.

Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Cicero, M. Tullius (2013). *Yükümlülükler Üzerine*. (C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Crivelli, P. (2007). Epictetus and Logic, *The Philosophy of Epictetus* içinde, (A. S. Mason & T. Scaltsase, Edits.), New York: Published in the United States by Oxford University Press, pp. 20-31.

Çapak, İ. (2016). *Düşünce Geleneğimizde Mantık*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Epictetus (1956). *The Discourses as reported by Arrian, the manual, and fragments* (W. A. Oldfather, Çev.). Loeb Classical Library, London: Harvard University Press.

Epictetus (2000). *The Discourses as reported by Arrian books I-II*. (W.A. Oldfather, Çev.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Epictetus (2014). *Discourses, Fragments, Handbook*. (R. Hard, Çev.). Oxford: Oxford University Press.

Epiktetos (1999). *Düşünceler ve Sohbetler*. (B. Toprak, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Epiktetos (1989). *Düşünceler ve Sohbetler*. (B. Toprak, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.

Epiktetos (2013). *Söylevler*. (B. Akar, Çev.). Ankara: Divan Kitap.

Epiktetos (2020). *Düşünceler ve Konuşmalar*. (Ö. Özköprülü, Çev.). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Heinrich, R. (1838). *The History Of Ancient Philosophy*. (A. J. W. Morrison, Çev.). Vol. IV. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Hershbell, P. J. (1993). *Epictetus and Chrysippus*. Illinois Classical Studies 18.

Inwood, B. (1998). Epictetus. *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*; [https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/s3-euw1-ap-pe-ws4-cws-documents.rprod/9781138936485/instr\\_biographies/epictetus.pdf](https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/s3-euw1-ap-pe-ws4-cws-documents.rprod/9781138936485/instr_biographies/epictetus.pdf)

İbn Sina (2011), *İşaretler ve Tembihler*, (Ali Durusoy Çev.), Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Laertios, D. (2013). *Ünlü Filozofların Yaşam Öğretileri*. (C. Şentuna, Çev.) (6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Öner, Necati (1998). *Klasik Mantık*, Ankara: Bilim Yayıncılık.

Seneca, L. Annaeus. (1999). *Ahlaki Mektuplar*. (T. Uzel, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.